

К. Л.

Відновлення системи образів оригіналу в українському перекладі «Пісні народного співця за сценою»

Джерела

Опера А.С. Аренського «Рафаель» (оп. 37) створена в 1894 році. Автор віршів А. Крюков. Лібрето було тоді ж перекладене з російської на італійську мову (перекладач L. Egidi), і під час першої постановки співали по-італійськи.

Партитура для фортепіано з паралельними російським і італійським текстами доступна в Російській державній бібліотеці.¹

Allegro molto. (♩ = 126)
Soprano.
Alto.
CORO INTERNO.
Tenore.
Basso.
Allegro molto. (♩ = 126)

Весь Римъ иплътъ ве - се - лехъ, омъ.
Ora lie - ta Ro - mae - con - de del

мо - нѣл кан - то, ил дел - ло ин - фон - ден со - оал еон.
CANTOR POPOLARE ПѢВЕЦЪ
(tra le quinte) за сценою.
А!

Allegretto grazioso. (♩ = 132)
Страстью и въ - го - ю серд - це тре - де - щеть, льются то -
Di vo - int - ta - de già il mio cor si fon - do, E sovielti un

Згідно з приміткою автора в партитурі, мелодії хору римлян і пісні співця за сценою взяті зі збірника народних італійських пісень [“Eco di Napoli”](#).

Український переклад пісні співця за сценою є в Російській національній бібліотеці, але на папері. Каталогна запис (орфографія і пунктуація збережені):

Аренский, Антон Степанович (1861-1906.).

Пісня з опери "Рафаель" : (Співає народний співець підчас карнавалу в Римі): Для тенора з ф.-п. / Укр. текст Б. Тена. - Киев : Держ. вид. образотворчого мистецтва і муз. літ., 1956. - 7 с.

MZ Д 138/134

MZ Д 138/135

В електронному каталозі Національної бібліотеки України ім. Вернадського це видання не числиться.

У РНБ була замовлена електронна копія видання.

ПІСНЯ
з опери „Рафаель“
(співає народний співець
підчас карнавалу в Римі)

ПЕСНЯ
из оперы „Рафаэль“
(поёт народный певец
во время карнавала в Риме)

Український текст Б. ТЕНА
Музика А. АРЕНСЬКОГО

Музыка А. АРЕНСКОГО

Allegretto grazioso (♩ = 132)
Голос

При_стра_стю ніж_но_ю сер_це па -
Стра_стю и не_го_ю серд_це тре -

¹ <https://dlib.rsl.ru/viewer/01004469166>

Технічні помилки (виправляємо без обговорення)

В українському перекладі були виявлені дві друкарські помилки: «розкоші» надруковано через «с»; «несила» надруковано з пропуском після «е».

Три останні рядки другого куплету – це російський текст, оформлений під український правопис. Перекладено тільки слово «волнами», і намічена рима. Наприклад, повинне бути: «сказати», «ридати». «Рад» тут вживати не слід. Замість «бистрою» повинне бути «швидкою», але тоді наголос не потрапляє на потрібний склад, та ін. Недбальство перекладача? Навряд чи. Цю загадку треба розгадати.

Ці рядки заміняєм:

О, если б мог я волне беззаботной
Нежное слово безумно сказать:
Рад бы я чайкою быть быстролётной,
В бурю с волнами рыдать.

О, якби хвилі я міг легкоплинній
~~Ніжнес слово безумно сказать:~~
Бистрою чайкою рад би я нині
З хвилями в бурю ридать,

О, якби хвилі я міг легкоплинній
Ніжно сказати безумні слова:
Чайкою зміг би швидкою я нині
В бурі співати з небес,

Втратою рими нехтуймо: в італійському тексті останній рядок не заримований в обох куплетах. Замість «безумні» розглядався варіант «кохання». Але в рядку вже є «ніжно»; не посилюймо. Чому в останньому рядку «співати»: написати «ридати» не можна, тому що зміна всього однієї букви давала б вульгаризм «рыгати з небес», що для сприйманого на слух пісенного тексту неприпустимо.

За словником «Словники України on-line»² були перевірені всі наголоси. Були виявлені дві помилки.

В останньому рядку приспіву наголос за словником «кріві». Замінюється «в кипучій крові» на «у крові моїй».

Третій рядок другого куплету в перекладі: «Голос твій – казкі, замріяні співи,». Щонайменше з часів І.П. Котляревського³ у всіх відмінках однина слова «казка» має наголос на першому складі, множина - на другому. Досить прибрати кому: «Голос твій – казки замріяні співи,». Можливо, зайва кома - третя друкарська помилка.

Нетехнічна заміна прикметника: «роздумливі співи». Це ближче до оригіналу.

Незалежна перевірка наголосів озвучуванням Google Translate

При озвучуванні українського тексту в Google Translate п'ять слів промовляються неправильно (наголос на першому складі).

У списку показаний правильний наголос. В дужках – вихідна форма для словнику.

- жадання (жадання)
- несіла (несила 2)
- сп'яніле (сп'янілий 2)
- томліві (томливий)

З п'ятим невдалим читанням складніше. Для слова «ясний» словник дає два варіанти наголосу в усіх формах. У тексті це слово зустрічається двічі з наголосом на другому складі: «зорі ясні», «небо ясне». У другому випадку Google Translate читає з наголосом на першому складі, порушуючи ритм.

² <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>

³ Пером не можна написати, / Не можна і в казках сказати, / Яких було багацько див! (І. Котляревський, *Енеїда*, ч. 3, 69)

Система образів російського тексту

Тепер, після технічної правки, можна розглядати текст як художній твір. Наскільки в українському перекладі зберіглася система образів російського оригіналу?

Якби треба було охарактеризувати російський текст одним словом, дуже вдалий було б «розкішний». Система образів оригіналу вибудована навколо порівняння коханої з морем, спочатку спокійним, потім схвильованим, і, нарешті, буремним. Кожне слово точно лягає у цю канву. Хіба що деякі виконавці замінюють «безумно» на «бездумно»: «безумно» було нормальним для 1894 року, але зараз звучить надмірно афектоване. Крім того, в попередньому рядку «волне беззаботной». Слова «беззаботный» і «бездумный» містяться в одному семантичному ряду, але «безумный» з іншої опери.

Багатий образами текст, прекрасна неаполітанська мелодія в чудовій аранжуванні Ареньського – не дивно, що пісня стала дуже популярною, і саме по-російськи.

Редагування українського тексту

У надрукованому українському тексті система образів порушена. Як це виправити?

Перший куплет, п'ятий рядок. оригінал: «Грудью, взволнованной в жарких объятях, / Нежится море...». У рядку мова йде про кохану, і в шостому рядку на її місце підставляється море. Натяк на море є і в п'ятому рядку: «взволнованной». Переклад: «Повне жаги, від розкошів сп'яніле, / Ніжитья море...». Груді і палкі обійми зникли, мова відразу йде про море. З'явився якийсь спонсор за сценою, що надав морю всілякі розкоші, які його (море) п'янять. Це спотворює зміст тексту.

Замінімо «розкошів» на «обіймів». Цього достатньо: для обіймів потрібна пара. Спонсор з оптовими поставками розкошів також вигнаний.

Перший рядок другого куплету, оригінал: «Жизнь моя, сердца восторг и мученье». Співець співає про кохану. Переклад: «Нині життя моє – захват вабливий». Співець співає про себе. Палкий коханець став хвалькуватим егоїстом. Щоб повернути пару до вихідного статусу, замінємо тире на кому, а слово «нині» на «ти є»: «Ти є життя моє, захват вабливий». Заодно знятий повтор слова «нині». Розглядався варіант «Наша любов є наш захват вабливий», але в оригіналі «жизнь моя».

Другий рядок другого куплету начебто в порядку (проте див. нижче). У третьому вже проведена технічна правка, а за змістом там теж все в порядку.

Четвертий рядок другого куплету, переклад: «Співи і гомін, гомін луни». В оригіналі тут дуже важливе для образу нагадування про море «ропот волны». У перекладі про море – ні слова. Замінюємо «Співи і гомін» на «Співи прибою».

«Гомін луни». «Гомін» – гучний звук, а чи буває на море гучна луна? Для цього потрібні тверді перепони: скелі, кораблі... У Римі, де відбувається дія, моря немає. Значить, мова йде про абстрактне оперне море – пляж і двоє закоханих. Звідки там взятися луни? Відображення звуку від поверхні води має місце, але в бік джерела воно дуже слабке, і будь-який інший звук його перекриє – на море ніколи не буває зовсім тихо.

Ще один не найбільш імовірний варіант – луна від «повітряних хмар», тобто, обсягів повітря інших температури і вологості. Це явище спостерігав англійський фізик дев'ятнадцятого століття Тіндаль під час дослідів зі звуком на березі моря. Детальніше – в «Цікавої фізики» Я. Перельмана.⁴

Знизимо гучність луни з гомону до шепоту: «Співи прибою, шепіт луни».

⁴ Я.І. Перельман. *Цікава фізика*, кн. 2, розд. 10, «Звукові хмари й повітряна луна».

І все одно луна тут не до місця, і в оригіналі її немає. Звідки взялася луна? Заради рими: «цвітіння весни» – «шепіт луни». Замінюємо риму: «сади навесні» – «шторм вдалині». Шторм до місця, так як по потенційну загрозу спів прибою до оригінального нарікання хвилі не дотягує. А за згадуванням моря план навіть перевиконано – у наявності і прибій, і шторм. Вийшов відмінний перехід до бурі в останніх чотирьох рядках куплету.

Рима «навесні» – «вдалині» спливла в пам'яті з пісні М. Машкіна «Верховино, мати моя» (1958), другий куплет:

Стелиться туман над звором, / Лягає на **груні**, / За горами далі гори / Синіють **вдалині**. / А над ними хмари плинуть, / Наче вівці в полонині, / Наче вівці в полонині / Пасуться **навесні**...

Решта рядків другого куплету оброблені за технічною правкою й нас влаштовують.

Відредагований текст

Рожевим кольором виділена технічна правка, жовтим – редакторська правка для відновлення системи образів (в смугастому слові «обіймів» – обидві правки), зеленим – запропонований редактором варіант.

1. Страстю и негою сердце трепещет,
Льются томительно песни любви.
Страстю и негою взор её блещет,
Блещут в нём звёзды, звёзды любви.
Грудью, взволнованной в жарких объятьях,
Нежится море в сияющем сне.
Как я люблю – не в силах сказать я,
Страшно и сладостно мне,

Приве:

Ах! Сладостно мне!
Страстю и негою бурно трепещет
Пламя желаний в кипучей крови!

2. Жизнь моя, сердца восторг и мученье,
Ясное небо цветущей весны.
Голос твой – сказки задумчивой пенье,
Пенье иль ропот, ропот волны.
О, если б мог я волне беззаботной
Нежное слово безумно сказать:
Рад бы я чайкою быть быстролётной
В бурю с волнами рыдать,

Приве.

1. Пристрастю ніжною серце палає,
Ллються кохання томливі пісні.
Пристрастю ніжною зір її сяє,
Сяють в нім зорі, зорі ясні.
Повне жаги, від **обіймів** сп'яніле,
Ніжитьсь море в осяянім сні.
Як я кохаю – сказати **несила**,
Солодко й страшно мені,

Приспів:

Ах! Солодко мені!
Пристрастю ніжною буйно палає
Пломінь жадання **у крові моїй!**

2. **Ти є** життя моє, **захват** вабливий,
Небо ясне і **сади навесні**.
Голос твій – казки **роздумливі** співи,
Співи **прибою**, **шторм вдалині**.
О, якби хвилі я міг легкоплинній
Ніжно сказати безумні слова:
Чайкою зміг би швидкою я нині
В бурі співати з небес,

Приспів.

За розфарбуванні тексту добре видно, над якими рядками Борис Тен працював довше.

Схоже, що в друк замість закінченого перекладу потрапила чернетка. Варіант 1. Переклад не був закінчений: (1а) перекладача дуже сильно квапили; (1б) робота була раптово перервана. Варіант 2. Переклад був закінчений, але при невідомих обставинах чистовий варіант був: (2а) підмінений, або (2б) втрачений без можливості термінового відновлення.

Тепер подивимося, як відтворюються образи оригіналу в двох інших перекладах.

Англійський текст

“Surrender” – це англійський переспів (cover) на мелодію «Повернися до Сорренто». Закінчується він словами “Be mine forever, / be mine tonight!”. Під цим впливом з'явився останній рядок в приспіві пісні співця за сценою: “Be mine forever and be mine tonight!”.

Англійський переклад⁵ практично повністю відтворює систему образів російського оригіналу – він так написаний. Але від рядка, з якого все починалося, залишилося тільки “tonight”.

Італійський текст

1. Di voluttade già il mio cor si fonde,
E sciogli è un canto ch'è pien de languor.
La tua pupilla uno splendor diffonde,
L'astro rispecchia, del nostro amor.
Dai casti amplessi deliziato il seno,
Qual mar si culla di luna al chiaror.
Com'amo dire potessi almeno,
Sol so che struggo per te,
2. Del cor la vita, mio gaudio, tormento,
È ciel sereno di fiorente april.
È melodia la tua canzon, contento,
D'angeli coro, trillo gentil.
Ah, se a l'instabile mar mai potessi
Ardenti detti d'amor confidar;
Se pur, mutato in alcion, dovessi
Volar tra mare e ciel,

Ritornello:

Ah, dolce amor!
Di voluttade già il mio cor si fonde,
Freme nel sangue d'amore l'ardor.

(Підкреслені голосні не співаються: стягнення голосних.)

Якщо ви не в курсі проблем співу і читання віршів по-італійськи

Італійські вірші відносяться не до літературної (письмовій), а до розмовної мови. При цьому запис промови лише частково передає вимову, а частково дотримуються норми письма. Тому італійські вірші не так просто прочитати або заспівати. У розмовній мові і віршах дуже часто видаляються «зайві» голосні, як вище в già il, де друге і просто не співають – це один із способів стяження голосних (елізія). Це дуже допомагає дотримуватися ритм вірша, так як італійський наголос майже завжди падає на другий склад від кінця. Деякі скорочення слів стандартні: cor / cuor, mar, amor, ciel замість cuore, mare, amore, cielo (серце, море, любов, небо). Іноді при цьому переміщують наголос: volar, норма volare (літати).

Коли елізія передбачена орфографічною нормою, вона відзначається апострофом, як вище в com'amo (come = як).

Для усного мовлення характерні і широко використовуються в віршах пропуск окремих складів в словах і слів у виразах, а також перестановка слів (порядок слів в італійській мові не фіксований).

Не намагайтеся перевіряти правопис цього тексту в MS Word або підсовувати його Google Translate. Ще не впишете всі відсутні голосні, вас не зрозуміють.

Врахуйте також, що це переклад 1894 року. Наприклад, слово “voluttade” в сучасному італійському – “voluttà”.

Перекладач не обтяжував себе проникненням в суть тексту, задовольняючись звичайними оперно-пісенними штампами. Скажімо, «пеньє иль ропот, ропот волны» про голосі коханої передано «хор янголів, ніжна трель» (ніяких хвиль).

«Как я люблю – не в силах сказать я, / Страшно и сладостно мне» перекладено досить недорікувато: «Як люблю, сказати міг би, щонайменше: / Знаю тільки, що охоплений [чим?] до тебе», та ще без знаків пунктуації. Зі звороту “struggo d'amore per te” («охоплений любов'ю до тебе») викинуто “d'amore”.

Між морем і небом (“tra mare e cielo”) в італійському тексті літає не чайка, а рибалочка (“alcione” або “martin pescatore”). Єдиний вид рибалочок в Європі – звичайна або блакитна рибалочка (Alcedo atthis), родина рибалочкових (Alcedinidae), крупніше горобця, але дрібніше шпака. Довжина крила 7–8 см, маса 25–45 г. Голос – переривчастий писк. Живе по берегах дрібних річок. Птах перелітний, але зимує, якщо річка не замерзає.

Що цей рибоїдний річковий горобець втратив між морем і небом? На зимівлю летить? Спільного з чайкою – тільки харчові переваги. Ридати з хвилями в бурю рибалочка

⁵ http://samlib.ru/k/kotjara_l/raffaello.shtml

лочка точно не буде. Це остаточно добиває систему образів – буремного моря в італійському тексті немає.

Вписати в текст чайку було так само просто, як і рибалочку – слова “alcione” і “gabbiano” ритмічно еквівалентні (три склади, наголос на другому). Або “mutato in gabbiano” зі стягненням голосних, або як з рибалочкою “mutato in gabbian” – елізія і перенесення наголосу.

Образ чайки в хмарах над буремним морем більш звичний для північних країн, ніж для південних. До того ж на півдні про рибалочок ходили численні легенди. Наприклад, що вони висиджують пташенят взимку прямо на поверхні моря (насправді – влітку в норах на стрімкому березі річки), і в знак особливої милості богів на цей період море завжди залишається спокійним. У грецькій міфології є Алкіона (дочка Еола), яка перетворилася в рибалочку. Алкіона (дочка Атланта) була однією з Плеяд; Альціона (рим. варіант) – найяскравіша зірка в цьому скупченні. Перекладач-італієць не з'ясував, наскільки чайка над буремним морем необхідна для образу, а взяв першого пов'язаного легендами з морем птаха який прилітав йому в голову.

З російським оригіналом це ніяк не співвідноситься. Незрозуміло навіть, навіщо співцю в таке перетворюватися – хіба що похизуватися гарним оперенням.

Висновки

Борис Тен є великий український перекладач. Поява в друкованих нотах чорнового тексту, швидше за все, пояснюється зовнішніми обставинами. Не такі вже великі редакторські зусилля потрібні були, щоб довести переклад до прийняттого стану. Фундамент – надійний фундамент – заклав Тен, і перший куплет дійшов до нас майже завершеним.

Для пісні співця за сценою ми тепер маємо три якісних тексту: російський оригінал і два вельми точних перекладу, український та англійський. Італійський текст набагато гірше як такої, та й точністю передачі духу і букви оригіналу не блищить.

З 19 рядків тексту виправлені 10 (більше 50%), і текст істотно змінений: у ньому відновлено втрачена в публікації 1956 року система образів оригіналу. Тому текст в даній редакції є новий, і доступний на умовах ліцензії [Creative Commons BY-SA 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/). Слова «Український текст: Б. Тен (ред. К. Л.)» в нотах висловлюють повагу до пам'яті великого перекладача, але юридично нікчемні.

Q&A (питання та відповіді)

П.: Чим погано «чайкою рад би швидкою я нині»? Академічний тлумачний словник⁶ допускає форму «рад» для прикметника «радий».

В.: Ця форма позначена «відше», а все приклади – з досить старих книг, або приказки. У сучасній літературній українській мові вживання коротких форм прикметників стилістично обмежене.

П.: А так: «чайкою радий швидкою я б нині»?

В.: Цей варіант був відкинутий. «Я б нині» неблагозвучно і ускладнює спів. Пошук в Google дозволяє оцінити частоту вживання: «я б нині» – 4 результату, а «я нині» – 28400. Для порівняння: «я б зараз» – 18100, «я зараз» – 721000.

⁶ <http://sum.in.ua/s/radyi>

Пісня з опери «Рафаель» (оп. 37, 1894)

(Співає народний співець підчас карнавалу в Римі)

Український текст: Б.Тен (ред. К.Л.)
Музика: А.Аренський

Музыка: А.Аренский (1861-1906)

Allegretto grazioso ($\text{♩} = 80$)

Голос *p*

1. При-стра-стю ніж - но-ю сер-це па - ла - є, Лють-ся ко -
2. Ти є жит - тя мо-є, за-хват ва - бли - вий, Не - бо яс -

Ф-п. *pp*

5

хан - ня том - ли - ві піс - ні. При-стра-стю ніж - но-ю зір і - і ся - є, Ся - ють в нім
не і са - ди на - вес - ні. Го - лос твій- каз - ки роз - дум - ли - ві спі - ви, Спі - ви при -

poco rit.

9

зо - рі, зо - рі яс - ні. Пов - не жа - ги, Від о - бій - мів сп'я - ні - ле, Ні - жить - ся
бо - ю, штори вда - ли - ні. О, як - би хви - лі я міг лег - ко - плин - ній Ніж - но ска -

pp *dolcissimo* *accel.* *ten.* *poco rit.*

13

мо - ре во - ся я - нім сні. Як я ко - ха - ю - ска - за - ти не - си - ла, Со - лод - ко
за - ти без - ум - ні сло - ва: Чай - ко - ю зміг би швид - ко - ю я ны - ні В бу - рі спі -

molto *dolcissimo* *accel.* *ten.* *rit.*

17

lento *a tempo*

й страш - но ме - ні, Ах! Со -
 ва - ти з не - бес,

21

f *ff* *risoluto*

лод - ко ме - ні! При - стра - сто ніж - но - ю буй - но па - ла - є Пло - мін - жа -

25

ff *risoluto*

дан - ня у кро - ві мо - їй! ла - є Пло - мін - жа - дан - ня у кро - ві мо -

29

їй!

Ця мелодія взята зі збірника італійських народних пісень "Eco di Napoli" (з виноски композитора).